

Татјана Микулић

АНАЛИЗА ПРОСТОРНОГ ПОНАШАЊА НА ПРИМЕРУ САХРАНЕ КРАЉА ПЕТРА I КАРАЂОРЂЕВИЋА*

Погребни ритуал краља Петра I Карађорђевића детаљно је описан и протумачен применом концепта просторног понашања. Погребна поворка посматрана је у јасно дефинисаном просторно-временском континууму, с тачно утврђеним категоријама учесника ритуала и материјалног инвентара који је коришћен. Уочавање статичких и динамичких догађаја за време кретања у (бео)градским оквирима и ка задужбини на Опленцу и постављање ритуала у конкретне друштвено-историјске оквире указало је на његове функције. Он је комуницирао с присутнима и одашиљао поруку. Његова примарна функција била је потврда легитимитета владајуће династије.

Кључне речи: *краљ Петар I Карађорђевић, погребни ритуал, просторно понашање, историјски контекст, материјализација града*

Бројне историјске студије написане су о краљу Петру I, његовом развојном путу од политичког емигранта до владара, стварању државе с династијом Карађорђевић на челу, залагањима за утемељење демократије у Србији.¹

---

* Рад је базиран на магистарској тези под називом „Погребни ритуали југословенских државника и владара 1921-2003. године“ одбрањеној на Филозофском факултету у Београду у новембру 2008. године под менторством проф. др Весне Вучинић-Нешковић и пред комисијом у саставу: проф. др Љубодраг Димић, проф. др Иван Ковачевић и научни сарадник ЕИ САНУ др Младена Прелић.

¹ Драгољуб Живојиновић аутор је монографија о првом краљу из династије Карађорђевић. Ове монографије обухватају цео краљев живот и објављене су у три тома: Д. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић; Живот и дело у изгнанству: 1844–1903*, БИГЗ, Београд, 1988; Исти, *Краљ Петар I Карађорђевић; Живот и дело у отаџбини: 1903–1914*, БИГЗ, Београд, 1990; Исти, *Краљ Петар I Карађорђевић; Живот и дело, рат и последње године: 1914–1921*, БИГЗ, Београд, 1994. Д. Живојиновић је приредио и дневник који је краљ Петар писао у изгнанству током Првог светског рата. Д. Живојиновић, *Лик Краља Петра Карађорђевића на*

Подробан опис и антрополошка анализа његовог погребња, обављеног средином августа 1921. године, остали су незабележени.

Намера овог рада је да детаљно анализира погребни ритуал краља Петра I Карађорђевића. С обзиром да је предмет истраживања погребна поворка која се кретала у јасно одређеном просторно-временском континууму, основни концепт на којем се заснива ово истраживање је концепт *просторног понашања* па оно, поред јавног понашања људи приликом кретања кроз град, односно, динамичког аспекта, укључује и заузимање простора, тачније, статички аспект њиховог јавног понашања.² Другим речима, задатак је уочавање статичких и динамичких догађаја, а у оквиру њих разматрање аналитичких одредница времена и места (простора) одржавања ритуала, потом учесника ритуала и артефаката, односно материјалног инвентара који је у ритуалу коришћен.³ У исто време, *догађај* је посматран као временски и просторно добро дефинисана колективна активност која је организована с одређеним поводом.⁴

Када говорим о просторној категорији имам у виду, пре свега, концепт материјализације појединих градских целина. Материјализација града је кључна приликом тумачења симболике простора, улица и објеката који су у ритуалу коришћени, а које посматрам двојачко: из визуре њихове свакодневне употребе и из визуре њихове употребе у ритуалу. Симболика простора уткана је у историјско поимање одређених градских простора и трансформацију тих простора под дејством ритуала. У том смислу, говорећи о материјализацији града, Луис Мамфорд у књизи *Град у историји* наглашава да се „у ритму живота града непрестано између материјализација и одуховљење: чврсте творевине у људској свијести попримају симболичка значења и уједињују онога који спознаје с оним што спознаје; с друге стране, субјективне слике, идеје и институције само дјеломично обликоване када су први пут изражене, попримају материјалне атрибуте у видљивим структурама“.⁵

страницама ратног дневника. Петар I Карађорђевић „Ратни дневник 1915–1916“, Београд, 1984. Бранко Петрановић је први том свог капиталног дела *Историја Југославије* посветио периоду краљевине. Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918–1988, Краљевина Југославија 1914–1941*, Нолит, Београд, 1988. Види још: Љ. Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији*, Београд, 1999; Д. Суботић, *Краљ Петар I Карађорђевић и институција уставне (парламентарне) монархије у Србији (1903–1914)*, *Српска политичка мисао, 1*, Београд, 1995, 7–25.

² У студији *Просторно понашање у Дубровнику* овакво схватање нарочито је употребљено у поглављима о простору друштвеног догађања (Поглавље X – Простор друштвеног догађања: Страдун као корзо) и простору религијског догађања (Поглавље XI – Простор религијског догађања: град у прослави св. Влаха). В. Вучинић, *Просторно понашање у Дубровнику*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд, 1999, 195–245.

³ Уважавам сугестију проф. др Весне Вучинић да је термин артефакт превазиђен те да је адекватнији термин материјални (обредни) инвентар, те ћу исти у даљем тексту у том смислу користити.

⁴ В. Вучинић, 195.

⁵ Л. Мамфорд, *Град у историји*, Напријед, Загреб, 1968, 126.

Истовремено, у циљу свеобухватнијих резултата, ритуал ћу поставити у контекстуалну перспективу. Основна идеја је да догађаји не смеју остати деконтекстуализовани, већ се морају довести у везу са окружујућом реалношћу. Историчар Дејвид Канадин наглашава да „церемоније, као и уметничка дела или дела политичке теорије, не могу бити тумачене само у оквиру њихове унутрашње структуре, *indépendant de tout sujet, de tout objet, et de tout contexte*“.⁶ Тако посматрана сахрана краља своје коначно значење добија тек након уткивања у целокупан историјски, социјални, политички и економски миље.

Савремена антрополошка мисао наглашава комуникацијску функцију ритуала чији је циљ преношење друштвене поруке. Према дефиницији, свака ритуална активност састоји се од низа симбола који могу бити предмети, радње, догађаји, односно, свака од њих има своју визуелну, вербалну, просторну и временску димензију, које се испољавају истовремено и кондензују у јединствен доживљај.⁷ Самим тим, тумачење овог погребног ритуала резултираће уочавањем поруке коју је преносио.

Краљева смрт и сахрана⁸

Министарски савет је 16. августа 1921. године објавио прокламацију народу Краљевине СХС да је краљ Петар I Карађорђевић после дуге болести преминуо. Након завршеног протокола о краљевој смрти, вајар Ђорђе Јовановић направио је посмртну маску краља. Потом је тело балсамовано и одевено у походну униформу ђенерала српске војске.

Сутрадан је тело пренето у Саборну цркву. Читава унутрашњост цркве била је обложена црним. На средини цркве, на катафалку украшеном државним и народним тробојкама, постављен је саркофаг са краљевим телом. Око катафалка су богато украшени балдахини с тешким завесама, раско-

⁶ Д. Канадин, *Контекст, извођење и значење ритуала: Британска монархија и „измишљање традиције*», ц. 1820–1977; у: Е. Хобсбаум, Т. Рејнцер (ур.), *Измишљање традиције*, Библиотека XX век, Београд, 2002, 154. Курзив оригиналан.

⁷ V. Turner, *Symbols in Ndembu Ritual, The Forest of Symbols*, Leiden, 1967, 19–28. На исти начин и Дејвид Покок (David Pocock) истиче да су ритуалне радње (ritual acts) засноване на теоријама симболичке асоцијације или историјског оживљавања, за разлику од правих радњи (real acts) које су сврсисходне акције засноване на теоријама материјалне каузалности. D. Pocock, *Understanding Social Anthropology*, Hodder & Stoughton, London, 1975, 169. Нав. према: В. Вучинић, 196.

⁸ Детаљан опис припрема за сахрану и самог погребња изведена је на основу анализе дневне штампе, односно листа *Политика*. Примерци дневног листа *Политика* чувају се у Фонду периодике Народне библиотеке Србије у Београду и у Фонду периодике Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“ у Београду.

шним чирацима и кандилима. Крај ковчега је постављен одред војника са четири гардијска официра.⁹

Формиран је Државни одбор за сахрану краља, који је добио задатак да направи дневни програм сахране:

1. „Смрт Њ. В. Краља објављује се у престоници топовским пуцњима на свака четврт часа од 6-18 часова од смрти па све до поласка воза за Тополу. Такође ће звонити звона у црквама на сваки сат по пет минута од 6-18 часова за време до сахране.
2. Општа народна жалост почиње 17. августа 1921. године.
3. У Саборној цркви ће бити изложени посмртни остаци од 18.08. до 21.08. У почасној стражи узеће учешћа све команде, надлештва и установе београдског гарнизона.
4. У цркви ће бити слободан приступ народу све време од 18.08-21.08.
5. 22.08. ће тело Краља Петра по завршеном опелу бити свечано пренето из Саборне цркве на железничку станицу, одатле возом до Младеновца и аутомобилом за Тополу где ће бити сахрањено у породичној гробници“.¹⁰

Направљен је распоред погребња. После заупокојене литургије у Саборној цркви 22. августа почиње свечано опело. Прописана је и свечана одећа пригодна за ову прилику: фрак са декорацијама или народно одело; за официре – свечано одело са свим декорацијама.¹¹ Поводом краљеве смрти у Београду су обележени црним „сви јавни локали, државна надлештва, све радње у чаршији и све приватне куће“.¹²

На седници Народне скупштине одржаној 20. августа, др Иван Рибар, председник Скупштине предложио је да краљ Петар, због своје борбе за ослобођење Јужних Словена и њихово уједињење, добије назив “Велики краљ ослободитељ и ујединитељ“.¹³

Истог дана у Београд је стигао Дворски воз са члановима краљеве породице. У њему су били кнегиња Јелена и кнежеви Арсен и Павле. Они су наредног дана присуствовали свечаном помену у Саборној цркви у коме је чинодејствовао патријарх српски господин Димитрије. Потом су присуствовали затварању ковчега са краљевим посмртним остацима претходно прегледаним од стране др Миловановића. Након што је дрвени поклопац причвршћен завртњима, кључ за њихово затварање предат је на чување Ми-

⁹ *Политика*, Београд, 19.08.1921.

¹⁰ *Политика*, 17.08.1921.

¹¹ *Политика*, Београд, 18.08.1921.

¹² *Политика*, Београд, 19.08.1921.

¹³ Текст говора у: *Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС*. Ванредни сазив од 2. јуна до 20. октобра 1921. (Београд 1921), 101-103. АЈ, Ф38-100-235. Наводим усмену сугестију проф. др Љубодрага Димића који подсећа да је краљ назив „Ослободитељ Косова“ понео још 1913. године након ослобођења Косова и Метохије и припајања те територије Краљевини Србији.

лану Ненадићу, управнику Краљевог двора.¹⁴ Исте вечери су на Краљевски одар положени знаци краљевског достојанства: круна, скиптар, јабука, стег и сабља.¹⁵

Распоред почасне страже за 20. август у Саборној цркви био је следећи: „од два часа после подне до три часа Краљев одар чувају инвалиди, од 3 до 4 усташи из 1875.¹⁶, од 4 до 5 четници у четничком оделу, од 5 до 7 маринци. Поред њих Краљев одар ће чувати и питомци Војне академије и резервни официри“.¹⁷

На дан сахране, 22. августа у 7.15 часова почело је опело које је служио Патријарх са епископима. Са десне стране ковчега стајали су кнегиња Јелена, краљевић Ђорђе, кнез Арсен и кнез Павле, рођаци и Влада.¹⁸ Свештенство је стајало у олтару и испред њега, док су испред леве певнице стали дипломатски кор и стране мисије. По завршетку опела краљево тело изнело је из цркве дванаест Краљевих гардиста. Ковчег су ставили на лафет са Солунског фронта, покривен црвеном свилом.¹⁹ На предњој кари лафета је положен венац војске и морнарице. Спровод се кретао од Саборне цркве ка железничкој станици по унапред утврђеном редоследу и плану: улицама краља Петра, кнеза Михаила, краља Милана, Милоша Великог, Немањиним. Од Саборне цркве до железничке станице краљеве посмртне остатке спреда је вукло коношцима, увијеним у тробојке, шездесет пешачких гардиста, а позади придржавало четрдесет коњичких гардиста.²⁰

На челу спровода пред крстом и кољивом, јахало је осам коњаника из Коњичког пука Краљеве гарде, са исуканим сабљама. После крста и кољи-

¹⁴ *Протокол о затварању ковчега са Телом Блаженопочившег Петра Великог Краља Ослободиоца*, Београд, 21.08.1921. године у Саборној цркви. *Политика*, 22.08.1921.

¹⁵ *Политика*, Београд, 21.08.1921.

¹⁶ Крајишки устаници који су у лето 1875. године у Босни и Херцеговини подигли тзв. Невесињску буну против Турака називали су се усташима. Заједно са њима, ратовао је и краљ Петар I Карађорђевић, под псеудонимом војвода Петар Мркоњић. Устанике је помагао пружајући им финансијску подршку, набављајући оружје и организујући борце у складу са савременом војном организацијом. О наведеном више видети у: Д. Живојиновић, *Петар I Карађорђевић, Живот и дело у изгнанству...*, 47.

¹⁷ *Политика*, Београд, 21.08.1921.

¹⁸ Према сведочењу ђенерала Хаџића, који је краљеве последње тренутке и смрт описао у писму министру Двора, Драгомиру Јанковићу, у тренутку краљеве смрти ниједно од његове деце није било присутно. Краљевић Ђорђе је у краљеву собу ушао пет минута после краљеве смрти. Александар је у Паризу био на лечењу тако да није присуствовао ни очевој сахрани. *Хаџић Јанковићу*, Београд, 20.08.1921. Хартије В. Јовановића-Марамбоа, кутија VII, АС. У дневном листу *Политика* од 22.08.1921. објављена је Краљева прокламација народу поводом смрти краља Петра.

¹⁹ Лафет је учествовао у свим борбама и био на положајима око Росне, Бањице, на Горничеву, на Совичкој коси, на чукама, на коти 1318, а пред саму офанзиву налазио се на положају Шапке код села Будимираца у Првој Армији. У налету наших трупа лафет је победнички стигао до Суботице. Са њега је за време рата испалено 16000 топовских метака, а поред њега је погинуло 6 тобџија. Одлучено је да ће, после погребла лафет бити предат на чување Народном музеју. *Политика*, Београд, 21.08.1921.

²⁰ *Исто*.

ва, које су носили питомци Војне академије, низали су се одреди војске.²¹ Краљевог коња водила су два гардијска официра. Иза њих су венци, певачка друштва, свештенство свих вероисповести, потом лафет са телом њ. в. Краља који води краљева гарда. Око лафета су ишли краљеви ађутанти и ордонанси, почасни ађутанти и краљева цивилна кућа. За њима чланови краљевог Дома²², специјалне мисије страних дворова и држава, краљева влада, дипломатски кор, председништво Народне скупштине и народни посланици, бивши председници влада, министри, банови и бивши председници покрајинских влада. Следили су их „наши представници код страних држава, садашњи и бивши председник државног савета, Касације, Главне контроле, Апелације, Генералитет и Адмиралитет, Академија наука и ректори Универзитета и технике, државни саветници, гувернер Народне банке, покрајински намесници и помоћници министара, носиоци Карађорђевог звезде²³, представници београдске општине, покрајинских градова, округа и жупанија, директори и начелници министарстава, чланови виших судова и главне контроле, професори универзитета и технике, председници првостепених судова, све остало више чиновништво. За њима су корпорације и изасланства из народа, официрски кор (активни и резервни официри), грађанство и одред војске. Знаке краљевог достојанства носили су највиши војни заповедници: круну-ђенерал Милутиновић, скиптар-ђенерал Милан Туцаковић, јабуку-ђенерал Светомир Матић, стег-контраадмирал Виктор Викерхаузер, а сабљу-наредник Краљеве гарде Мијат Младеновић“.²⁴

У *Политици* од 23.08.1921. године остало је забележено да су, по доласку на железничку станицу „ковчег кроз дворску чекаоницу пронели Генералитет и Адмиралитет и унели га у воз. Тело су пратили: чланови Краљевог дома, Краљева влада, Њ. Светост Патријарх са четири архјереја и четири свештеника, председништво Народне скупштине, војна и цивилна кућа Краљева. У вагону обложеном црним, почасна стража крај ковчега састављена је од четири коњичка официра. Врата су обложена државном тробојком. На перону су биле постројене обе чете Краљеве гарде са заставама као и изасланства братске чешке војске“.²⁵

²¹ На челу је фанфарска музика коњичког пука Краљеве гарде, а за њом музика Краљеве гарде. За њима командант погребца, војвода Степа Степановић са штабом, један ескадрон Коњичког пука Краљеве гарде. Потом заставе коњичких и пешадијских пукова из целе краљевине, по четири у реду, за сваким редом по једна десетина војника. Иза њих чета ратних инвалида и чета пешадијског пука Краљеве гарде. *Политика*, Београд, 22.08.1921.

²² Краљевић Ђорђе стајао је са десне стране, у средини је била кнегиња Јелена, а лево од ње кнез Арсен. Иза њих стајао је кнез Павле. *Исто*.

²³ У носиоце Карађорђевог звезде убрајају се сви активни, резервни и пензионисани официри наше и страних војски који су одликовани орденом Карађорђевог звезде са мачевима или без мачева, а носе униформу. Са њима су заједно и они који су одликовани златним или сребрним орденом Карађорђевог звезде са мачевима. *Исто*.

²⁴ Мијату Младеновићу је, као простом војнику, 1914. године на Церу, сам краљ Петар прикачио на груди златну медаљу за храброст. *Исто*.

²⁵ *Политика*, 23.08.1921.

Воз је пошао у 10.30 часова. За време опела, спровода и поласка воза из Београда монитори са Саве одали су три поздрава од по 21 топовског метка. Авиони су пратили спровод од Београда до Младеновца и даље до Опленца. Железничке станице у Топчидеру, Раковици, Кијеву, Рипњу и Раљи биле су обавијене црним драперијама, а дуж пруге, окупљени народ је поздрављао краљев ковчег: деца са китама босилјка; народ, гологлав, у свечаном оделу, са венцима. У станици у Ђуринцима био је постављен импозантан славолук од цвећа са натписом „Слава Петру Великом“.

Воз је на младеновачку железничку станицу стигао око 13 часова. Након што су дворски часници пренели ковчег до аутомобила украшеног тробојкама и цвећем спровод је кренуо ка Тополи и Опленцу. У 15.30 часова били су пред Краљевом задужбином. Док је војска одавала почаст, ковчег је у цркву унело двадесет старијих Шумадинаца. Након кратког помена, у 17.30 часова „двадесет младих Шумадинаца положило је тело блаженопочившег Краља у гробницу. У истом тренутку, поред почасне паљбе на Опленцу, испален је по 21 топовски метак у Београду, Загребу, Љубљани, Сарајеву, Сплиту, Скопљу, Цетињу и Новом Саду, као и са свих бродова наше ратне морнарице у Јадранском мору, на Дунаву и Сави“.²⁶

Контекст одигравања ритуала

Према Дејвиду Канадину, основни проблем текстуалног приступа у антропологији је фокусирање на пуко тумачење текста, а не и контекста. Тумачећи британски ритуал сахране краља и његова значења Канадин је сличан недостатак слуха за контекстуализацију културних форми приметио и код својих колега историчара и социолога који су значења ритуала изводили из суштински деконтекстуализоване анализе самог ритуала.²⁷ Околности неког догађаја су те које диктирају значења па је у одређеним контекстуалним оквирима могуће уочавање једног значења, док с делимично или потпуно

²⁶ *Политика*, Београд, 18.08.1921.

²⁷ Д. Канадин, 154. Сличан приступ заступају научници који припадају историји структуре, дисциплини оформљеној средином 20. века. Они се у својим анализама усредсређују на проучавање структура као трајних феномена, за разлику од догађаја као садржаја подложних брзим променама. Носиоци овог усмерења налазили су се у оквирима француске броделовске школе и немачке структурноисторијске струје (Фире, Кока). Види: Ф. Бродел, *Списи о историји*, Српска књижевна задруга, Београд, 1992; Ф. Фире, *Радионица историје*, З. Стојановић, Нови Сад, 1994; Ј. Кока, *О историјској науци – огледи*, Српска књижевна задруга, Београд, 1994. Утицај структура на личност анализирали су Диркем, Вебер, Ранке, Буркхарт. Код нас исцрпан преглед ових односа, односно анализу личне власти од античког до савременог доба даје Тодор Куљић. Види: Т. Куљић, *Облици личне власти*, Институт за политичке студије, Београд, 1994.

промењеном природом контекста исти догађај добија ново значење. Стога је за откривање значења потребна „подробна“, а не „груба“ дескрипција.²⁸ Другим речима, прецизно и детаљно мапирање догађаја у историјском контексту у којем је он заправо извођен.

Како би се сахрана краља Петра I Карађорђевића сагледала у правом контексту, указаћемо на значајне догађе који су обележили историју нове државе Краљевине СХС, и време непосредно пре краљевог упокојења. Трима краљевина проглашена 1. децембра 1918. године, од стране великих сила колективно призната Версајским уговором 28. јуна 1919. године, победама у Првом светском рату под командом регента Александра обезбедила је себи углед међу европским и светским силама. После слома великих империја, немачке, османлијске, руске и аустроугарске, Француска је, као најјача континентална војна сила, постала значајан фактор на Балкану и у том делу средње Европе. Стрепећи од продора совјетских идеја на запад, немачке инфилтрације ка истоку, као и од евентуалних претензија Хабзбурговаца, свјердно је подржавала и усмеравала политику младе Краљевине.

Блиски по језику, са два писма и три вере, народи који су 1918. године ушли у састав Краљевине били су различити и по својим историјским, државно-правним и културним традицијама. Близу 12 милиона становника²⁹ етнички и конфесионално нехомогених, неједнако економски развијених, пореклом из различитих аграрних режима, живело је под паролом „потпуног и неразрушивог народног јединства Срба-Хрвата-Словенаца“³⁰ у економски и привредно неразвијеној земљи. На политичком плану, неслагање владајућих структура и опозиције било је толико да је чак и изгласавање будућег Устава Краљевине доведено у питање. Иако је опозиција бојкотовала поступак доношења Устава он је, незнатном већином, изгласан 28. јуна 1921. године.³¹ Видовданским уставом Краљевина СХС је дефинисана као уставна, парламентарна и наследна монархија у којој су законодавну власт заједнички вршили владар и Народна скупштина. Каснија пракса је, међутим, показала огроман раскорак. Краљ Александар је имао далеко већа овлашћења са правом да сазове и распусти скупштину, сруши Владу и састави нову, што је

²⁸ С. Geertz, *The Interpretation of Cultures*, London, 1975, 14.

²⁹ Према попису из 1921. године било је 11.984.919 становника. Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918-1978*, друго издање, Нолит, Београд, 1981, 29.

³⁰ *Исто*, 22.

³¹ Скупштинске клупе напустили су представници Народног клуба, Комунистичке партије Југославије и Југословенског клуба. Највећи допринос изгласавању Устава дала је Демократска странка која је својом шароликом националном структуром доприносила изгледу, нарочито у страниј јавности, да је Устав прихваћен од представника скоро свих југословенских народа. Изгласавању Устава, са друге стране, допринело је поткупљивање чланова Југословенске муслиманске организације (ЈМО) која је заузврат добила уступке у погледу школске и верске аутономије, судства и функција у апарату власти. За подршку Уставу са 11 посланичких гласова награђени су „праведном накнадом“ чланови Џемијета, Муслиманског посланичког клуба са територије Македоније, Санџака и Косова и Метохије, велепоседници којима је у тим областима одузета земља. *Исто*, 53–54.

обично и чињено на самом двору, уместо у скупштинским клупама, нарочито у периоду од 1921 до 1929. године.³²

Управо су 1921. годину, годину краљеве смрти, обележила веома значајна дефинисања државне територије. Закључени су Протоколи о граници са Румунијом у темишварском крају, а завршено је и разграничење са Мађарском. Због упада албанских чета преко границе мобилизоване су пограничне трупе. Размењене су ратификације Рапалског уговора између Италије и Краљевине СХС којима су, под француским и енглеским дипломатским притиском, а по Краљевину неповољно, решена спорна територијална и погранична питања.³³ Истовремено се радило на јачању војне сарадње, нарочито са Чехословачком Републиком и Румунијом па је склопљен низ билатералних одбрамбених уговора, чији је превасходни циљ био очување версајског поретка. Сарадњу ових земаља нарочито је подржавала Француска, обезбеђујући тако свој утицај у региону. Одбрамбене конвенције биле су директно уперене против Мађарске и Аустрије, односно покушаја да се створи нова подунавска федерација под хабзбуршким троном. Све три државе припадале су и тзв. „санитарном кордону“ који је европска буржоазија образовала против СССР-а „да би се заштитила од ширења социјалне револуције, као и против покушаја новог немачког продора у средњу Европу и Балкан“.³⁴

Стабилно вођство регента Александра гарантовало је да ће Краљевина бити фактор мира у, иначе, умореном региону. Подршка великих сила, нарочито Француске, била је обезбеђена, мада увек условљена потребама њихове спољне политике. Та подршка углавном се кретала у правцу финансијских и економских стимулација неопходних за обнову земље након рата и њен даљи развој. Иако изузетно уважаван, нарочито после заједничког повлачења с народом и војском преко Албаније, стари краљ Петар у свести народа није био присутан толико као престолонаследник Александар. Стар и политички неактиван, Петар је 1921. године био само фигура некада поносног владара. Свакако да је његова смрт била значајан догађај у земљи, али она није била катализатор политичких потреса нити је оставила вакуум на краљевом трону; наследник је одавно био дефинисан.³⁵ Погреб краља

³² Исто, 76. О таквој парламентарној пракси која је у историји остала забележена као „псеудопарламентаризам“ довољно говори податак да се у Краљевини сменило 39 влада, а да ниједна скупштина (изабрана 1921–1929. године) није испунила четворогодишњи мандат. Исто, 78.

³³ *Модерна српска држава 1804–2004, Хронологија*, Историјски архив Србије, Љ. Димић и други (редактори и аутори), Публикум, 2004, 201–203.

³⁴ Одбрамбена конвенција између Краљевине СХС и Чехословачке закључена је 14. августа 1920. године, а исти уговор између Чехословачке и Румуније склопљен је 23. априла 1921. године, док је између Краљевине СХС и Румуније склопљен 7. јуна 1921. године. Чехословачко-румунска војна конвенција потписана је 2. јула 1921. године, а чехословачко-југословенска 1. августа 1921. Б. Петрановић, 47.

³⁵ Британски посланик Јанг описао је дешавања поводом смрти краља Петра: “Не може се рећи да је смрт краља Петра, који је већ дуго времена нестао из видика својих поданика, изазвала неке јаке емоције. Свет се више интересује за здравље новог краља, а питање

Петра одигравао се у релативно мирнодопском политичком мизансцену, његова смрт није доводила опстанак земље у питање. Континуитет династије био је осигуран – иза њега је остала да влада чврста рука краља Александра овенчаног ратним успесима.

Динамички догађаји

У категорију динамичких догађаја спадају сви они догађаји у којима доминира динамичко просторно понашање. Другим речима, то су све оне активности које подразумевају формирање и кретање поворке у Београду као и формирање и кретање поворке до комплекса задужбине на Опленцу. То су догађаји који су се одигравали у отвореном јавном простору. Њих посматрам с обзиром на просторне оквире, време одигравања, учеснике и материјални инвентар који је коришћен.

У оквирима јавног градског отвореног простора поворка се кретала главним градским улицама, односно, у оквирима ужег градског језгра, од Саборне цркве до железничке станице. Путања кретања обухватала је следеће улице: Саборна црква – краља Петра – кнеза Михаила – краља Милана – Милоша Великог – Немањина – железничка станица. Историјат и функције набројаних улица биће укратко изложене.

Улица кнеза Михаила данас представља пешачку зону у главном градском језгру.³⁶ Након заузимања Београда 1521. године, када се насељавају на источној дунавској страни града, Турци су на месту Кнез-Михаилове улице направили гробље. Две стотине година касније нови освајачи, Аустријанци уочавају потенцијал ове улице након чега је и први пут трасирају. Простор испод и око Кнез-Михаилове, српски становници, који су у турско време насељавали западну страну града, његов савски део, такође су препознавали као значајан за свој културни идентитет. У наредних стотину година управо на том простору Срби су подигли јавне објекте и институције националне културе: Саборну цркву, Патријаршију, Конак кнегиње Љубице, Велику школу, Академију наука. Након што је 1867. године Емилијан Јосимовић израдио регулациони план Београда, улица је коначно добила своју физиономију и садржај, а 1870. године одлуком Управе града, и име. У њој се настањују најбогатије породице, истакнути београдски трговци и политичари. Поред

наслеђа налази се у главама свих.“ *Јанг Керзону*, Београд, 25.08.1921.Ф.О.371, вол. 6208. ПРО.

³⁶ О стратешком положају Кнез-Михаилове улице, кроз њено дефинисање као градског корза, о њеним друштвеним функцијама, форми, структури и симболици писале су Весна Вучинић и Смиљана Антонијевић у раду Друштвена функција и симболика Београдског корза у Краљевини Југославији (1918–1941), *ГЕИ САНУ* 47, Београд, 1998, 85–102.

функције културног средишта града, од тада постаје и пословно и административно језгро града, што је остала и до данашњих дана.³⁷

Остале улице којима се поворка кретала, Краља Милана, Милоша Великог (Кнеза Милоша) и Немањина, данас су пулсирајуће саобраћајне зоне. Оне чине урбано ткиво и по фреквентности спадају у најпрометније улице у центру града. То су главне градске артерије, а њихова свакодневна употреба има, с једне стране сврху олакшавања кретања градом, а с друге стране, функцију повезивања строгог центра града с околним градским насељима.³⁸ Неке од ових улица (Кнеза Милоша, Немањина) и током процеса формирања урбаног Београда имале су функцију важних саобраћајница. Изузетан стратешки положај, поред Кнез-Михаилове улице, а као њен просторни продужетак, имале су Теразије и Улица краља Милана. То су први урбанисти Београда уочили још средином 19. века, када се ове улице издвајају као нови пословни, друштвени и трговачки центар града. На Теразијама су се већ тада груписале „око Кнежеве палате (...) најглавније нове грађевине (...) скоро сва министарства и важније административне и војне установе“.³⁹ Говорећи о политичком значају тог дела тадашњег Београда, Владимир Карић је забележио да се „у улици Кнеза Милана налази краљев двор; тамо или у непосредној близини налазе се сва министарства и многа виша државна надлештва и посланства страних држава.“⁴⁰

На основу описа кретања погребне поворке у оквирима Београда закључак је да је, у улицама које се користе за аутомобилски саобраћај, он био обустављен чиме су оне привремено затваране за саобраћај. Специјалним наредбама било је дефинисано трајање тог посебног стања: оно је обично отпочињало крајем дана уочи погребња и завршавало се на дан погребња неколико сати након проласка поворке. Не само да је у тим улицама саобраћај био обустављен, већ су из њих и сва возила морала бити уклоњена ради несметаног кретања поворке. Ове улице су због обављања ритуала доживеле

³⁷ *Историја Београда 2*, ур. Васа Чубриловић, Просвета, Београд, 1974, 299–311. Важност Кнез Михаилове улице истакнута је 2007. године на традиционалној манифестацији *Дани Београда* одржаној 16–19. априла. Идеја манифестације је била да се, синтетисањем историјских података о граду, као и путем научних и уметничких перформанса, подсети на историјски значај једне од најстаријих градских улица која је, за ту прилику, представљала централну зону догађања. Четвородневни *happening* био је изузетно посећен што је још једно сведочанство препознавања значаја Кнез-Михаилове улице.

³⁸ Анализирајући првомајске поворке у Београду у периоду од 1893. до 1914. године о симболичкој употреби ових улица писао је Предраг Шарчевић. Он наводи да су првомајске поворке најчешће кретале од Малог Калемегдана, „бирајући пут кроз најпрометније градске улице града као и кроз оне у којима су смештени центри административне и политичке моћи.“ П. Шарчевић, *Првомајске прославе у Београду (1893–1914)*-празник и политика, *Токви 1/90*, Београд, 1990, 80. Тај податак потврђује се и у другом тому „Историје Београда“.
Историја Београда 2, 300.

³⁹ *Исто*, 310.

⁴⁰ В. Карић, *Србија, опис земље, народа и државе*, Култура, Београд, Православна реч, Нови Сад, 1977, 668.

трансформацију своје функције и од активних саобраћајница постале пешачке зоне.

Након што је погребна поворка напустила оквире Београда наставила је кретање до своје крајње дестинације. Та фаза кретања поворке изван Београда започињала је од тренутка изношења ковчега из воза на железничкој станици у Младеновцу и трајала је до доласка поворке испред задужбине на Опленцу и уношења ковчега у цркву. Након доласка у Младеновац, поворка се кретала колима регионалним путем Младеновац-Топола и даље ка Опленцу.

Поред јасне просторне дефинисаности ритуала уочава се и строга временска форма. Пошто се радило о сахрани државника највишег ранга сатница је била установљена посебним наредбама и од ње није смело да буде одступања. Протоколом је било одређено време почетка ритуала, као и његов завршетак. Динамички догађаји одигравали су се у две средишње етапе, између статичких догађаја. Поворка је из Саборне цркве кренула у раним јутарњим часовима (око 8 часова) и на железничку станицу је стигла око 10,30 часова. Темпо кретања градом био је свечан, наглашено спор, уједначеног ритма, одвијао се без заустављања или успоравања. Након што је око 13 часова воз с ковчегом стигао у Младеновац, кретање поворке се наставило са изразито динамичким карактером. Кретала се без заустављања да би испред задужбине била око 15,30 часова.

Учеснике ритуала посматраћемо кроз следеће две активности: за време кретања улицама Београда и током кретања до комплекса задужбине на Опленцу. Након што је одржано опело у Саборној цркви, ковчег са телом краља изнет је из цркве чиме је започело кретање поворке, односно динамички догађаји. Значајан чин ношења ковчега до лафета поверен је одабраним појединцима, краљевим гардистима. Исто тако, током кретања поворке, пешачки и коњички гардисти ишли су испред и иза лафета. Знаке краљевог достојанства, као симболе највише власти у монархији, носили су највиши војни заповедници, војни генерали. Једино је сабљу Петра I Карађорђевића понео „некада обичан војник одликован за храброст лично од краља“.⁴¹ Припадници војних јединица, носили су заставе и камионима организовано преносили венце које су такође носили гардисти. Питомци Војне академије носили су крст и кољиво. Краљевог коња водили су гардијски официри. Ковчег су све време пратили припадници највишег државног и војног врха, свештенство свих вероисповести, краљеви ађутанти и ордонанси, дипломатски кор, представници најзначајнијих културних, економских и политичких организација. Након доласка воза у Младеновац ковчег су изнели дворски часници и пренели га на камион, док су пред задужбином ковчег преузели шумадијски сељаци који су га и унели у цркву.

⁴¹ Тај војник био је Мијат Младеновић коме је, као простом војнику, 1914. године на Церу, сам краљ Петар прикачио на груди златну медаљу за храброст. *Политика*, Београд, 22.08.1921.

У овој категорији активности значајно је учити и улогу посматрача. Окупљени народ стајао је на тротоарима приликом проласка поворке улицама Београда као и дуж пута Младеновац – Оплепац. Таква „публика“ је својим пасивним учествовањем у ритуалу давала јавни карактер сахрани и чинила њен својеврстан декор.

Може се извести закључак да су у динамичким фазама ритуала значајну улогу имали појединци и групе који припадају, пре свега, војном миљеу. Истакнута улога припала је и појединцима из широког спектра функција у државној служби, од чланова Владе до нижих државних службеника. Тај податак је сасвим јасан када имамо у виду да је у Краљевини СХС јединство војног и државног врха било персонификовано у њеном владару. Монарх је у својој личности сједињавао функције државног вође и врховног војног команданта. Чињеницу да је краљеву сабљу понео обичан војник, као и да су шумадијски сељаци пред задужбином понели краљев ковчег можемо протумачити веома отвореном наклоношћу краља ка народу и сељацима. С једне стране, краљ, дуго изгнаник из земље, био је жељан живота у домовини. Истовремено, ценио је слободарски дух сељака у Србији у којој је на почетку 20. века управо та категорија представљала већину становништва.⁴² Кроз историју оно је, дизањем бројних устанака и пожртвованим учествовањем у ратовима, „давало главну снагу оним процесима који су од Србије створили модерну националну државу“.⁴³ С друге стране, народ у краљу није видео недодирљивог монарха већ је препознао свог саборца, „краља са воловских кола (...) из династије Карађорђевић коју је засновао човек са села“.⁴⁴ У том духу говорио је и председник Народне скупштине, г. Иван Рибар, рекавши да „краљ Петар није само волео и поштовао свој народ, већ га је и разумео и познавао тачно његове потребе. Нарочито је разумео потребе сељачког света (...) Он је од првог дана своје владавине па до краја био уставан и парламентаран владалац створивши између себе и народа потпуну хармонију и солидарност (...) Био је за цело време своје владавине краљ по вољи народа“.⁴⁵

Од материјалног инвентара коришћеног у овим фазама ритуала можемо издвојити краљеве регалије, ордење, заставе, венце, крст, кољиво, цвеће. У динамичком делу ритуала ови предмети су ношени и приликом кретања поворке у Београду и даље ка задужбини. У *краљеве регалије* убрајамо краљеву круну, мач, стег и јабуку. Оне најдиректније асоцирају на монархију, јер су то најочигледнији симболи врховне краљеве власти. Њиховим јавним излагањем, као и излагањем *ордења*, истицао се ранг покојника и указивало на значај његове функције. Домаће ордење добијало се за изузетне заслуге у

⁴² Сељаштво је чинило чак 76% од укупне популације.

⁴³ С. Наумовић, Српско село и сељак: између националног и страначког симбола, *ГЕИ САНУ 44*, Београд, 1995, 117.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ *Политика*, 21.08.1921.

борбама или за храброст исказану у рату, док су инострани ордени углавном били израз пријатељских тенденција страних влада. Ордење је спадало у обавезан део сценографије у погребном ритуалу и јасно је имплицирало краљев ангажман у рату. Експлицитно излагање ордења имало је функцију да, и у часу највеће жалости, окупљене подсети на његове изузетне ратне успехе и заслуге.⁴⁶ *Заставе* се, према њиховом карактеру, могу разврстати на државне, војне (заставе различитих родова војске) и ратне (домаће и стране). Њихова функција је увек друштвена комуникација. Државна тробојка која је покривала ковчег јасно је указивала на високи државни статус покојника. Учешће војних и ратних застава може се такође интерпретирати у светлу краљевог ратног осведочавања путем непосредног учествовања у ратним операцијама и функцијом врховног војног команданта. *Венце* су на погреб доносили домаћи и инострани званичници. Због своје бројности, углавном су били превожени камионима.⁴⁷ Једини венац који је био постављен непосредно испред ковчега, на топовској кари, је венац војске и морнарице. Значај и значење *крста*⁴⁸ и *кољива*⁴⁹ као обавезног реквизита у погребном обреду, и симболика босиљка, којим је окупљени народ током проласка за-сипао поворку⁵⁰ јасан је када се имају у виду тумачења истраживача српске народне религије.

⁴⁶ Након балканских ратова 1912–1913. године, када су Србији припојене јужне територије, краљ Петар слављен је као ослободилац Косова.

⁴⁷ Камioni којима су превожени венци увек су се, у погребној колони, налазили на зачељу. Сврха таквог распореда била је да штите постојећи поредак у колони од налета маса. Наиме, окупљени народ се прикључивао колони по њеном проласку и постојала је опасност да се темпо кретања поворке наруши. Камioni су регулисали близину масе самој колони и брзину њиховог кретања.

⁴⁸ Крст је у српској народној религији третиран као моћан апотропејон, чија је снага толико велика да је штитио појединца, читаво домаћинство или село. Иако се сматра да је тај симбол много старији од хришћанства, он се ипак највише тумачи као симбол Христове вере. Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд, 1991, 112.

⁴⁹ Кољиво (жито) је фигурирало као „мртвачко“ јело. Употреба кољива у погребном ритуалу била је уобичајена у погребном обреду и временски је припадала његовој завршној фази. Послужујући се житом и ракијом, који су ношени до гроба, присутни би одасипали мало на земљу, намењујући то покојнику. Циљ оваквих радњи био је заштита живих од покојника. Д. Бандић, 257.

⁵⁰ У српској народној религији босиљак је третиран као „божји цвет“. Веровало се да „душа доброг и праведног човека мирише на босиљак“. Поред тога што је био чест део ритуалне сценографије у црквеним и народним култовима и у магијској пракси српског народа, коришћен је и у мртвачком култу. Душан Бандић бележи да га је народ стављао у руке покојника и на његов одар, китио њиме надгробне крстове или га сadio по гробовима. Д. Бандић, 57–59. У народном схватању босиљак је, дакле, асоцирао на праведност и доброту, особине због којих је краљ био цењен и поштован у народу. Међутим, занимљив је податак да се ни у једном извору који се односи на опис поворке поводом сахране краља Александра I 1934. године која се, у својој завршној фази, кретала истим путем, не спомиње његова употреба. Остаје питање да ли је таква пракса заиста изостала или је само остала незабележена.

Статички догађаји

Сви они догађаји који су се одигравали у затвореном јасно дефинисаном простору за коју је карактеристично одсуство кретања припадају категорији статичких догађаја. У такве активности убрајам дешавања у Саборној цркви (држање опела) и дешавања у задужбини на Опленцу (спуштање ковчега у крипту). На исти начин као код категорије динамичких догађаја посматрам статичке догађаје имајући у виду простор, време, учеснике и коришћени материјални инвентар.

Пре свега, под појмом затвореног јавног простора подразумевам архитектонске објекте који су службеним протоколом били одређени за јавно излагање тела. О материјализацији града путем објеката Луис Мамфорд казује да она „упада у очи на сваком кораку док ходамо градом; зграде говоре и дјелују ништа мање него људи који их наставају; у физичким творевинама града живе и дјелују прошли догађаји, давно донесене одлуке“.⁵¹

Симболику јавног затвореног простора тумачим на примеру Саборне цркве и Цркве Св. Ђорђа на Опленцу. Саборна црква је, у историјском периоду о којем је овде реч, почетком 20. века, фигурирала као најзначајнији црквени објекат православне вере. Први подаци о Саборној цркви на њеној садашњој локацији датирају из 16. века. Вековима рушена од стране освајача Београда, упорно је обнављана напорима српских верника и добротвора. У свести српског народа доживљавана је као својеврстан симбол српске борбе против турске власти. Значајан чин нових, измењених српско-турских односа после Једренског мира 1829. године представљало је постављање звона на (старој) београдској саборној цркви. Звона је на цркви наместио Петар Лазаревић, тада у звању варошког кнеза, а по наређењу кнеза Милоша.⁵² Потпуно је завршена 1845. године 8/21. новембра, на дан Светог Арханђела Михаила.⁵³

Црква Св. Ђорђа на Опленцу почела је да се гради убрзо по повратку краља Петра у Србију. Краљ је први пут дошао у Тополу 13/26. јула 1903. године.⁵⁴ По угледу на европску задужбинарску традицију, краљ је желео да својој отаџбини и будућим нараштајима подари велелепну цркву. Међутим, њену бржу изградњу омела су два светска рата, пљачке и немаштина, тако да је и сахрана самог краља 1921. године обављена у још увек недовршеном објекту, да би коначан изглед, размештај појединих целина и њихов унутрашњи распоред уобличио краљ Александар I 1925. године.⁵⁵

⁵¹ Л. Мамфорд, 126.

⁵² *Историја Београда 2*, 92.

⁵³ Податак преузет са званичне веб странице Саборне цркве, www.saborna-bgd.spc.co.yu

⁵⁴ М. Недељковић, *Задужбина краља Петра I*, Задужбина краља Петра I, Топола-Опле-нац, 1997, 12.

⁵⁵ *Исто*, 16.

Званични протокол који је важио у случају погребња владара монарха, налагао је да се, пошто се ради о државнику највишег ранга, погребни церемонијал обави у објекту од нарочитог религијског значаја. Извођење црквеног обреда у граду у Саборној цркви и покоп у задужбини, у Цркви Светог Ђорђа на Опленцу, на изванредан начин је изједначавао ове две богомоље. Православни црквени обред уз учествовање највишег по рангу православног свештенства, на челу с патријархом, имао је улогу да учврсти статус српске цркве као државне цркве, делимично нарушен уважавањем других верских заједница, одредбама Видовданског устава. Инструментализацијом погребног ритуала, црква је настојала да ојача и учврсти свој углед као главне националне институције, потенцирањем блискости са династијом.⁵⁶

Временски посматрано, статички догађаји припадају почетним и завршним фазама ритуала. Опело у Саборној цркви држано је у раним јутарњим сатима (7.15–8.00 часова), док су завршна дешавања одиграна у задужбини касно послеподне (15.30–17.30 часова). Попут динамичких догађаја и дешавања у статичком делу ритуала одвијала су се спорим свечаним темпом, без прекида и одлагања, пратећи установљени протокол.

Као учесници ритуала у овим фазама истичу се чланови породице, највише државно руководство (чланови владе, министри), војни врх (војно руководство, припадници гарде), страни посматрачи (дипломатски кор, страни државници), као и припадници свештенства (патријарх, митрополити, епископи, ниже свештенство) и представници народа (грађанство, посетиоци из других градова, сељаштво). Биће посматран само њихов просторни распоред у Саборној цркви у Београду пошто подаци о истом у задужбини нису забележени. Да би се утврдила симболика уткана у просторни положај учесника ритуала, ковчег с телом покојника биће посматран као референтна тачка. Као критеријум послужиће правило предности десне над левом страном.⁵⁷ Када применом тог принципа извршим рангирање учесника по важности уочавам да су се десно од ковчега налазили, по рангу, значајнији актери, док су лево од ковчега, условно речено, стајали актери од мањег значаја. На десној страни били су чланови најуже (краљеве) породице, рођаци и припадници највишег државног руководства. Њихов распоред указивао је на симболично изједначавање њихових статуса. И једни и други били су подједнако важни за функционисање државе. Насупрот њима, на левој страни, била је позиција резервисана за припаднике

⁵⁶ У Краљевини СХС и касније Краљевини Југославији, СПЦ је стајала на становишту да су Срби изабрана нација, да је династија укоренења у народу, да је православље аутентична вера, а организација цркве „народна“. Црква је учврстила своју позицију поистовећујући се са династијом Карађорђевића, *Светлим домом*, коју је, опет, сматрала народном династијом. Б. Петрановић, *Историја Југославије 1918-1988, Краљевина Југославија 1914-1941*, Нолит, Београд, 1988, 44.

⁵⁷ О традиционално вишем вредновању десне стране (мушке, везане за соларни култ) у односу на леву страну (женску, везану за лунарни култ) писао је Слободан Зечевић. С. Зечевић, *Десна и лева страна у српском народном веровању*, ГЕМ 26, Београд, 1963.

дипломатског кора, стране мисије и делегације, чије је присуство без сумње веома значајно, али у односу на претходно побројане, ипак мање важно. Свештенство је просторно било везано за олтар тако да је увек имало јасно дефинисан положај, у врху ковчега.

Материјални инвентар коришћен током статичких активности сличан је инвентару коришћеном током динамичких дешавања. И овог пута су то краљеве регалије, црквени реквизити (свеће, чираци, кандила) и венци.

На крају

На основу уочавања динамичких и статичких догађаја, можемо дати једно тумачење обрасца просторног понашања за време погребца краља Петра. Закључујемо да су статички карактер имали спољашњи делови ритуала (одигравани у затвореном простору у почетним и завршним фазама ритуала), док су динамичког карактера били унутрашњи делови (одигравани у отвореном простору у средишњим фазама ритуала). Као што можемо тврдити да су статички догађаји смештени између динамичких догађаја, на исти начин можемо потврдити да се динамички догађаји одвијају у паузама статичких догађаја. Другим речима, све те радње биле су ексклузивно динамичког, односно, статичког карактера, без уплива динамичких елемената у статичке и обрнуто. Такође, обе категорије, и динамичка и статичка, показују тенденцију учествовања истих појединаца и група. Углавном је у употреби био исти материјални инвентар.

Постављен у контекстуалне оквире ритуал је комуницирао с присутнима и преносио поруку. Био је у функцији потврђивања легитимитета владајуће династије. Јавне „најглавније грађевине“ и кључне градске саобраћајнице представљале су кулисе за његово одигравање. Фигурирале су као споменици државној моћи и значају монарха. Док је употребом затвореног јавног простора потенцирана блискост цркве са државном династијом као и значај династије, коришћењем отвореног јавног простора, односно главних градских улица, ритуалом трансформисаних у пешачке зоне, наглашавана је промена стања и важност покојника. Коришћени материјални инвентар, нарочито јавно излагање краљевих инсигнија, јасно је и недвосмислено имплицирао важност династије.

Нација је на достојанствен начин указала пошту свом великом владару који је и њу саму учинио великом. Увођење демократских принципа власти, успеси у ослободилачким ратовима, успостављање стабилне краљевине – све су то биле тековине владавине краља Петра I Карађорђевића. На домаћем плану легитимитет династије потврђен је од стране две најважније институције: Српске православне цркве и војске. Као најверније полуге кра-

љево власти биле су ту да допринесу слици стабилности и да осигурају континуитет власти. У спољнополитичким оквирима иностране делегације су својим присуством потврдиле и оправдале креирање јединствене Краљевине са династијом Карађорђевића на челу. У исто време, испраћајући старог владара поздрављали су и прихватили његовог наследника. Упркос чињеници да нови монарх, Александар I, није био присутан на очевој сахрани, трансформација власти је успешно обављена. Овај посмртни ритуал је потврдио да је преминули краљ своју власт пренео на свог законитог наследника, а династија и монархија су настављале да живе кроз њега.

Скраћенице:

ГЕИ САНУ – Гласник Етнографског института Српске академије наука и уметности
ГЕМ – Гласник Етнографског музеја

Литература:

- Душан Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд, 1991.
- Фернан Бродел, *Списи о историји*, Српска књижевна задруга, Београд, 1992.
- Весна Вучинић, Смиљана Антонијевић, Друштвена функција и симболика Београдског корза у Краљевини Југославији (1918–1941), *ГЕИ САНУ* 47, Београд, 1998.
- Весна Вучинић, *Просторно понашање у Дубровнику*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд, 1999.
- Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*, London, 1975.
- Љубодраг Димић, *Културна политика у Краљевини Југославији*, Београд, 1999.
- Драгољуб Живојиновић, *Лик Краља Петра Карађорђевића на страницама ратног дневника. Петар I Карађорђевић «Ратни дневник 1915–1916»*, Београд, 1984.
- Драгољуб Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић, Живот и дело у изгнанству: 1844–1903*, БИГЗ, Београд, 1988.
- Драгољуб Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић, Живот и дело у отаџбини: 1903–1914*, БИГЗ, Београд, 1990.

- Драгољуб Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић, Живот и дело, рат и последње године: 1941–1921*, БИГЗ, Београд, 1994.
- Слободан Зечевић, Десна и лева страна у српском народном веровању, *ГЕМ* 26, Београд, 1963.
- Историја Београда 2*, ур. Васа Чубриловић, Просвета, Београд, 1974.
- Дејвид Канадин, Контекст, извођење и значење ритуала: Британска монархија и „измишљање традиције“, ц. 1820–1977; у: Е. Хобсбаум, Т. Рејнцер (ур.), *Измишљање традиције*, Библиотека XX век, Београд, 2002.
- Владимир Карић, *Србија, опис земље, народа и државе*, Култура, Београд, Православна реч, Нови Сад, 1977.
- Јирген Кока, *О историјској науци – огледи*, Српска књижевна задруга, Београд, 1994.
- Тодор Кулић, *Облици личне власти*, Институт за политичке студије, Београд, 1994.
- Луис Мамфорд, *Град у историји*, Напријед, Загреб, 1968.
- Модерна српска држава 1804–2004, Хронологија*, Историјски архив Србије, Љ. Диммић и други (редактори и аутори), Публикум, 2004.
- Слободан Наумовић, Српско село и сељак: између националног и страначког симбола, *ГЕИ САНУ* 44, Београд, 1995.
- Миле Недељковић, *Задужбина краља Петра I*, Задужбина краља Петра I, Топола–Опленац, 1997.
- Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918–1978*, друго издање, Нолит, Београд, 1981.
- Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918–1988, Краљевина Југославија 1914–1941*, Нолит, Београд, 1988.
- Душан Суботић, Краљ Петар I Карађорђевић и институција уставне (парламентарне) монархије у Србији (1903–1914), *Српска политичка мисао*, 1, Београд, 1995.
- Victor Turner, *Symbols in Ndembu Ritual, The Forest of Symbols*, Leiden, 1967.
- Франсоа Фире, *Радионица историје*, 3. Стојановић, Нови Сад, 1994.
- Предраг Шарчевић, Првомајске прославе у Београду (1893–1914) – празник и политика, *Токови* 1/90, Београд, 1990.

Извори:

Дневна штампа:

Политика, Београд, издања од 17.08.1921; 18.08.1921; 19.08.1921. 21.08.1921 и 22.08.1921. године.

Необјављени извори:

Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине СХС. Ванредни сазив од 2. јуна до 20. октобра 1921. (Београд 1921), 101–103. АЈ, Ф38–100–235.

Хаџић Јанковићу, Београд, 20.08.1921. Хартије В. Јовановића-Марамбоа, кутија VII, АС.

Јанг Керзону, Београд, 25.08.1921.Ф.О.371, вол. 6208. ПРО

Интернет адресе:

www.saborna-bgd.spc.co.yu

Tatjana Mikulic

ANALYSIS OF SPATIAL BEHAVIOR ILLUSTRATED BY EXAMPLE OF THE FUNERAL OF KING PETAR I OF SERBIA

Summary

The purpose of this paper is to analyze in detail the funeral ritual of King Peter I Karadjordjevic, which was held in 1921. As the research subject is the funeral procession that moved in the clearly defined space-time continuum, the basic concept on which this research is based is the concept of *spatial behavior*. The idea is to identify dynamic and static events, and, within their

framework, interpret analytical determinants of space and time of the ritual, its participants and the inventory of material used. At the same time the mapping of the royal funerary ritual in the particular socio-historical period of time was done. Contextualization of the ritual pointed out that in the process of communication with the audience, it conveyed a message. Its primary function was the confirmation of the legitimacy of the ruling dynasty.